

Många män upplever en klyfta mellan egna erfarenheter och omgivningens krav på att vara man. Och de män som köper sexuella tjänster betraktas som en kategori med psykiska problem. Anna Ljung och Rebecka Lennartsson har talat med män på mansjourer och kriscentra.

Mannen utan egenskaper. Kulturella perspektiv på maskuliniteter i vardande

Anna Ljung & Rebecka Lennartsson

Manligheten befinner sig i kris, hävdas det ofta. I kölvattnet av de diskussioner om en förlagd mansroll som vårt senaste sekelslut fört med sig, har en rad jourer och kriscentra utvecklats runt om i landet. Projektet "Mannen utan egenskaper?" föddes ur vår egen nyfikenhet på detta signifikanta, men föga utforskade samtida fenomen – men också på ett forskningsområde som känns utmanande och angeläget.¹ Vi som driver projektet är båda etnologer och har tidigare, ur lite skilda perspektiv, arbetat med könsteori, men aldrig på allvar givit oss i kast med det expanderande fältet maskulinitetsforskning.

I dag finns omkring tjugo mansjourer i Sverige. De är sammanslutningar för erfarenhetsutbyte och hjälp till självhjälp för män i kris. Landets professionella mansmottagningar är för närvarande tio, där män erbjuds stöd och kvalificerad terapi. Därutöver finns ett antal sammanslutningar med syfte att

formulera en god maskulinitet eller tillvarata mäns intressen. Denna rörelse – som vi för enkelhetens skull har valt att kalla dessa skilda verksamheter – kan tolkas som ett tecken på vidare strukturella förändringar, och den utgör ett spännande undersökningsfält för kulturanalytiker. Den erbjuder en inblick i en manlighet eller snarare i flera manligheter i vardande, i ett reflekterat och medvetet omdanande både av enskilda män och av mannen som kategori. Det rör sig knappast om något singulärt fenomen. De olika organisationernas programförklaringar antyder vitt skilda vägar i sökandet efter fungerande manliga uttrycksätt för vrede och ångest, kärlek och sexualitet. Ett fåtal talar om tillkortakommanden och återupprättande av manlig stolthet. Det finns också de som med hjälp av kristen etik vill återupprätta den traditionella kärnfamiljen och en mansroll som bygger på trohet, ansvar och gudfruktighet. Ett antal arbetar nära

feministisk teori och strävar efter att råda bot på det våld och förtryck som förknippas med en patriarkal könsordning. Problemen med ”frånvarande fäder”, mäns underläge i vårdnadstvist och upplevelser av vanmakt i intima relationer är vanliga teman i jourernas forum. Samtalsterapi och psykologhjälp erbjuds män som misshandlar eller upplever sig vara sjukligt beroende av sexualitet. Många jourer tar också emot bidrag från stat, kommun eller andra finansiärer för att motverka kvinnomisshandel och en destruktiv maskulinitet. Mansrörelserna, som till en början ofta betraktades med misstänksamhet, har därmed kommit att utvecklas till en respekterad verksamhet med växande betydelse och inflytande i samhällslivet. Hur kan denna utveckling tolkas? Vilka män vänder de sig till och vilka söker sig dit? Hur reproduceras, omformas och införlivas maskulinitet i dessa centrumbildningar och vad vill man uppnå?

Med utgångspunkt i detta relativt nya och växande fenomen vill vi som deltagare i projektet studera och problematisera stabilitet och förändring i den manliga könsidentiteten. För detta ändamål har vi valt två skilda teman. Anna Ljung studerar med ett fenomenologiskt färgat perspektiv mäns erfarenheter och bearbetning av skilsmässor inom jourer och kriscentra. Rebecka Lennartsson fokuserar på den terapi som finns att tillgå för män som köper sexuella tjänster, och den nya syn på könsköparen som denna verksamhet ger uttryck för och därmed bidrar till. I det följande presenteras våra respektive delmoment genom inblickar i det pågående arbetet med materialanskaffning och teoretisk bearbetning. Den första delen av artikeln om en god man baseras på Anna Ljungs undersökning, den andra om könsköparen på Rebecka Lennartssons.

EN GOD MAN

En maskulinitet i kris

Skilsmässor är vanliga i vårt samhälle och livslånga förbindelser med en och samma partner blir allt mer ovanliga. En stor del av verksamheten på manliga kriscentra och mansjourer handlar om att hjälpa män att hantera de känslor som väcks i uppbrottet från en relation. Uppbrottet kan aktualisera frågor om vårdnadstvist och ekonomi, men också om sorg, vilshenhet och sårad självkänsla. Att problem av det här slaget är viktiga för många män illustreras bl a av diskussionerna om mäns bristande rättigheter på svenska mansjourers öppna debattsida på Internet. Många av inläggen behandlar just den sårbarhet män kan uppleva i samband med en skilsmässa, om ilska eller frustration över att inte få träffa sina barn, eller att känna sig orättvist behandlad av sin före detta partner eller myndighetspersoner. I mitt delprojekt intresserar jag mig för sambandet mellan sådana upplevelser och vidare samhällsstrukturer eller kulturella föreställningar. För att behandla sådana frågor teoretiskt kombinerar jag fenomenologiskt inspirerade tankegångar om människans erfarenheter och livsvärld, med de lärdomar om människors strukturella inramning som ett konstruktivistiskt perspektiv kan ge.

En grundläggande vetenskaplig fråga är hur jaget förhåller sig till omgivande strukturer. Det är idag en vedertagen vetenskaplig uppfattning att människor inte är totalt begränsade av de strukturer som omger dem. Hur mänsklig valfrihet ska förstås framstår däremot som betydligt mer oklart. Det är något jag vill undersöka genom att ställa frågor om hur individer i praktiken förhåller sig till de olika normsystem som omger dem. Intervjuer med män vid mansjourer och manliga kriscentra utgör grunden för mitt fältarbete,

men jag kommer också att använda medie-material och statliga utredningar för att belysa det vidare samhälleliga sammanhang dessa män lever i. I den här artikeln begränsar jag mig till att diskutera några aspekter av hur maskulinitet och manlighet kan förstås utifrån samtal med män på mansjourer och manliga kriscentra. Det empiriska materialet utgörs av samtal med nio anställda, volontärer och hjälpsökande vid tre mansjourer och manliga kriscentra. Eftersom det hittills insamlade materialet är begränsat och min undersökning befinner sig i ett inledningsskede, bör mina resonemang förstås snarare som utgångspunkter för ett fortsatt arbete än som färdiga resultat. Redan nu framträder dock vissa teman i relation till förståelsen av män och manlighet.

Invändningar mot en maskulinitetskris

Föreställningar om en maskulinitet i kris har under senare år diskuterats flitigt i såväl vetenskapliga som massmediala sammanhang. Även om det är ovanligt i massmedia att uttrycket kris används explicit om män och maskulinitet, så förekommer resonemang som kan tolkas som en oro för mäns förhållande till sin manlighet. Det yttrar sig t ex i diskussioner om vad frånvaron av manliga förebilder i kvinno-dominerade yrken som barnomsorg och skola får för konsekvenser, eller hur frånvarande fäder påverkar unga pojkars självbild. Feminister och mansforskare har ifrågasatt om det är relevant att tala om en maskulinitet i kris och ställt frågan vad den i så fall skulle bestå av. Dessa forskare har t ex hävdade att om det rör sig om en kris på strukturell nivå så borde det innebära att manliga könsstrukturstrukturer kraftigt försvagats i vårt samhälle. Det finns få tecken som tyder på att det förhåller sig så. I jämförelser mellan män och kvinnor har män som kategori fortfarande högre löner, lättare

att göra karriär och de utgör en överväldigande majoritet bland högre befattningar i samhället.² En annan invändning är att begreppet maskulinitet i kris implicerar att det endast finns en slags maskulinitet, vilket är missvisande. Senare års maskulinitetsforskning med Robert Connell i spetsen har påpekat att maskulinitet inte ska ses som *en* enhetlig eller evig social konstruktion som berör och påverkar alla lika. Istället menar Connell att det finns en rad olika maskuliniteter som befinner sig i hierarkiska relationer till varandra. Dessa relationer påverkas av hur strukturella kategorier som klass, sexualitet och etnicitet hanteras och förstås i samhället.³

Ifrågasättandet rör dock inte bara förekomsten av en maskulinitet i kris, utan också populära föreställningar om att en sådan skulle vara ett nytt fenomen. Uttrycket kris kan istället ses som en återkommande tankemodell i det senaste århundradets diskussioner om män och maskulinitet, där en maskulinitet i kris har tagit sig olika uttryck under olika tider. Hur den utformats har berott på de kulturella konstruktioner av maskulinitet som funnits i olika historiska och samhälleliga sammanhang; den har t ex varit aktuell i tider då den vita, manliga medelklassen känt sig hotad av samhällsekonomiska förändringar, eller i samband med framväxten av en ny yrkesarbetande kvinna.⁴ Att maskuliniteten i en mening befunnit sig i en konstant kris är uppenbart, men från och med 1960-talet har det i massmedier successivt vuxit fram nya dimensioner av sådana krismetaforer. Tidigare handlade krisen om att män eller pojkar inte levde upp till etablerade normer för hur en man borde vara. Oron handlade då om att män inte var tillräckligt manliga, att de var för veka eller feminiserade. Idag kopplas krisen istället till en dekonstruktion av och en kritik mot föreställningar

och sociala maktstrukturer som tidigare betraktats som självklara och naturliga. Den traditionelle mannen har blivit ett problem i sig (dvs den man som t ex knyter an till ideal om att vara en känslomässigt och fysiskt distanserad familjeförsörjare som betraktar kvinnors underordnade ställning gentemot män som något oproblemiskt, eller som ser känslökyla och logik som manliga kännetecken).

Det dominerande temat i dagens svenska samhällsdebatt om män är inte farhågor om att de skulle sakna manlighet, tvärtom ses den traditionelle mannen som ett socialt och politiskt problem. Detta illustreras t ex i de diskussioner om uttag av föräldraledighet som var aktuella i december 2003. Den sneda könsfördelningen i uttaget av föräldraledighet förklaras av Riksförsäkringsverket med att kvinnor måste våga släppa greppet om hemmet och mannen om arbetsmarknaden. Det är alltså inte fadern som familjeförsörjare som betonas. Att fäder är frånvarande är förvisso inget nytt problem, det nya inslaget i debatten handlar om *varför* frånvaron uppfattas som problematisk. Det är inte frånvaron av den starka och auktoritära fadern som kräver underkastelse som är problematisk, åtminstone inte från ett statligt perspektiv, utan frånvaron av den varma och omvårdande fadern.

Den idag problematiska manligheten och dess konsekvenser har också debatterats i relation till hur kvinnlig trovärdighet hanteras och bedöms i våldtäktsrättegångar. Ett exempel på ett sådant rättsfall är Tumbamålet, där fyra män hösten 2003 frikändes från våldtäkt med motiveringen att åklagaren inte lyckats bevisa att männen verkligen förstod att kvinnan befann sig i ett hjälplöst tillstånd och inte ville ha gruppsex med dem under en hel natt. Kvinnans allmänna levnadssätt och påstått utmanande

beteende under kvällen var också något männens försvarsadvokater anförde till hennes nackdel. I en analys av domslutet och försvarsadvokaternas argumentation tycks det som om domstolarnas praxis hellre stärker än utmanar traditionella föreställningar om kön; kvinnans sexualmoral bedöms i det här fallet utifrån faktorer som klädsel eller beteende, medan männens agerande inte bedöms utifrån samma kriterier. Om vi bara tittar på domslutet och den juridiska argumentation som föregick domslutet ter sig föreställningar om en särskilnad mellan könen baserad på en manlig överordning relativt ohotad. Om vi emellertid undersöker det vidare samhälleliga sammanhang domslutet ingår i så nyanseras den föreställningen. Rättegångens utslag ledde nämligen till häftig kritik och en vidare samhällsdebatt om hur kvinnors trovärdighet bedöms i våldtäktsrättegångar. Debatten visar, att det orimliga i att bedöma en kvinnas trovärdighet utifrån hennes allmänna beteende, idag har ett starkt stöd i det svenska samhället, åtminstone i jämförelse med t ex det sena 1940-talet.⁵

Nivåer i begreppet maskulinitet

Även om de exempel jag tagit upp inte utgör tillräcklig grund för att tala om en maskulinitet i kris, så visar de ändå att det i dagens Sverige skapats ett nytt utrymme för att ifrågasätta och kritisera maskulinitet. Om denna förändring bör ses som ett tecken på en allmän omdaning av hur manligt och kvinnligt förstås på ett djupare plan vill jag lämna öppet. Är det möjligt att tolka denna kritik som ett tecken på en kris på en kulturell och strukturell nivå? Som jag visat har det skett förändringar i hur maskulinitet hanteras och förstås i ett offentligt sammanhang. Frågan är bara hur det är möjligt att förstå sådana förändringar i relation till hur enskilda män hanterar och förstår

begrepp som man, manlighet eller maskulinitet. I en diskussion om maskulinitet är det viktigt att skilja mellan åtminstone tre analysnivåer. Maskulinitet är ett begrepp som kan kopplas till en strukturell nivå – de grundläggande sociala faktorer som påverkar relationen mellan könen i ett visst samhälle under en viss tid, t ex skillnader i makt, egendom och erfarenheter av våld; en kulturell nivå – de ofta omedvetna värden och kategorier människor utgår från för att kategorisera och tolka sin verklighet; och en erfarenhetsnära nivå – i relation till faktiska upplevelser av konkreta situationer.

Anledningen till att jag skiljer mellan en kulturell och en erfarenhetsnivå är att det i varje samhälle finns upplevelser som inte kan uttryckas på kulturellt legitima sätt. Det som kännetecknar erfarenheter som kan uttryckas kulturellt legitimt är att de knyter an till och får stöd av de normer som reglerar den sociala ordningen i ett samhälle. Det finns emellertid också erfarenheter som inte får utrymme i ett vidare socialt sammanhang, erfarenheter som är kopplade till individuella och existentiella frågor (och till den mångfald av tankar, erfarenheter, känslor och föreställningar människor har i sina levda liv). En analys där man bortser från den tredje nivån skulle innebära att vi inte får en fördjupad förståelse för de erfarenheter dessa människor faktiskt bär på.⁶ En viktig fråga blir då hur mäns erfarenheter av att vara män ska förstås i förhållande till dessa olika nivåer. För att diskutera hur det är möjligt att förhålla sig till detta problem vill jag kort redogöra för hur de män jag pratat med hittills ser på begrepp som man och manlighet.

Den osynlige mannen

Männen jag träffat har i våra samtal påtagligt svårt att förhålla sig till begrepp som man eller

manlighet. En fråga jag ställt till samtliga är hur de definierar en bra man. Jag märkte snart att denna fråga var problematisk. Jag fick svar som gick ut på att det inte var meningsfullt att prata om män i den meningen, att det intressanta var att vara en bra människa, inte vilket kön han eller hon hade (en bra människa definierades som en person som var lyhörd för andras behov utan att helt utplåna sina egna).⁷ Vad kan dessa svårigheter att tala om den gode mannen betyda? En anledning till att männen inte definierar sig i termer av maskulinitet kanske är att maskulinitet är en kulturell kategori och därmed något människor förhåller sig till på ett övervägande oreflekterat och omedvetet sätt. Det faktum att männen inte medvetet kan formulera en bild av maskulinitet säger alltså egentligen inte något om i vilken grad de i själva verket påverkas av och knyter an till föreställningar och levnadssätt som är kopplade till män som kategori.

Förutom den kulturella förklaringen har maskulinitetsforskare uppmärksammat att män inte är vana att betrakta eller förstå sig själva i termer av maskulinitet. De menar att många män har svårt att överhuvudtaget se kön som en grundläggande förståelseram för livserfarenhet och egen levnadshistoria; de ser alltså inte kön som en relevant faktor för att förstå sig själva. Mannen som ser sig själv i spegeln ser inte en man utan en människa.⁸ Det här resonemanget kan relateras till att överordnande kategorier sällan ser sig själva i termer av överordning, utan ser sin position som självklar och naturlig.

Finns det andra förklaringar som kan kopplas till att männen i mitt material har svårt att se sig själva som män i någon strukturell eller kulturell mening? En förklaring till svårigheter av det här slaget kan vara att maskulinitet är ett abstrakt begrepp. Maskulinitet

framställs ofta som en grundläggande egenskap hos män utan att det sker någon redogörelse för hur maskulinitet införlivas, hanteras eller behandlas av dessa män, något som ytterligare försvårar individuell identifikation.⁹ De män som inte svarar undvikande på min fråga om den gode mannen, utan istället försöker komma med ett svar använder ofta negationer för att tala om en bra man; en bra man är att inte vara en machoman eller en patriarkal man, inte vara för stark eller oflexibel, att inte vara mannen som definieras som ett problem. Hannes var dock en av de få som formulerade en positiv bild av manlighet:

Det är underbart att vara en stark man!
Det är underbart att vara man! Det finns problem med att vara för stark i sin roll som man eller att tro att det är det som premieras, men det börjar många män lära sig. Det är inte riktigt den grejen det handlar om. Svaghet är också en styrka.

Även om styrka betonas, så framstår den manliga styrkan samtidigt som en komplicerad egenskap. Manlighet blir en slags balansakt mellan styrka och svaghet. De svårigheter att tala om manlighet och maskulinitet som jag hittills angett visar att män i skilsmässorelaterade livskriser har svårt att på en erfarenhetsnivå relatera sina problem till sina sätt att vara man på. Det kan dock för volontären vara tydligt att mäns sätt att knyta an till kulturella konstruktioner av maskulinitet inte är oväsentliga. Som Mårten berättade:

De allra flesta som kommer hit och som har skaffat de här stora problemen i relationerna har jobbat stenhårt i många år för att bygga upp ett bra hem. De har sin mexikåk, sina tre ungar och en fru som jobbar

deltid och som är hemma med barnen, medan han själv är ute och reser. Sedan kommer han hem och hittar en lapp på köksbordet där det står att hon har dragit för att hon inte står ut längre med att han flänger så mycket. Och då har han gjort det här bara för att skaffa ett så bra liv som möjligt. Då tänker man så här: hur dum får man bli egentligen? [...] Han har inga vänner, inga andra intressen, möjligtvis spelar han innebandy en gång i månaden eller något sådant där, men inget mer.

Mårtens berättelse om männen som söker sig till jouren kan ses som ett uttryck för att många av dem är omedvetna om hur kulturella konstruktioner av maskulinitet (som den om familjeförsörjaren) har påverkat deras familj och liv på ett djupare plan.

Osäkerhet som hot eller möjlighet

I mina samtal med män har det funnits en tydlig osäkerhet när det gäller hur män förstår begrepp som maskulinitet eller manlighet. Den gamle *machomannen* verkar ha svårt att få social legitimitet i vårt samhälle. Han framstår varken som ett ideal på den offentligt normativa nivån, i samhällsdebatten eller i de miljöer jag har undersökt. Att öppet stoltsera med att vara manlig innebär också att man får vara beredd på att definieras som ett problem. I förhållande till erfarenhetsnivån i människors livsvärld vill jag tolka uttalandena från volontärer, anställda och hjälpsökande män som att kritik av det här slaget spelar en roll för hur männen uppfattar sin livssituation. Det framträder i mitt material en klyfta mellan de erfarenheter männen uttrycker och den strukturella inramning med dess kulturella uttryck som män omges av. Det finns alltså en kritik mot tidigare självklara och etablerade sätt att

vara man på som även börjar tränga in i mäns medvetande, samtidigt som det är svårt för dem att se varifrån de ska ta goda manliga förebilder. När jag ställer frågan hur Björn ser på en god man svarar han så här:

En god manlighet, det låter ju djävligt bra. Är man trygg i sin roll som man blir man ju stabil som person, och är man en fysisk man och samtidigt stabil kan det naturligtvis föra bra saker med sig. Men det blir ju en polarisering. Det är bara vissa personer som kan vara sådana. Om man tar gruppen fjolliga bögar, så kan man ju inte säga att dom har den typen av manlighet. Dom hör ju inte hit. Dom har en annan typ av manlighet. Så det håller nog inte det där begreppet om man granskar det.

Björn menar att en god manlighet är svårdefinierbar och han knyter an till tanken att det finns flera olika sätt att vara man. De föreställningar som kopplas till män har alltså allt svårare att sätta in deras liv i ett positivt, meningsbärande sammanhang. Tidigare sätt att förstå hur en man ska eller bör vara kritiserar i det offentliga rummet, samtidigt som åtminstone männen jag har talat med inte kan se eller knyta an till positiva alternativ till denna kritiserade maskulinitet. Kan detta vara ett tecken på en kris för maskuliniteten på en erfarenhetsnivå?

När det gäller hur männen jag talat med hanterar föreställningar om vad det innebär att vara man, är det intressant att konstatera att skilsmässan framstår som ett vägskalet med avseende på hur männen förhåller sig till kulturella konstruktioner av maskulinitet. Den nya situation som skilsmässan gett upphov till har gjort att tidigare självklara och inte ifrågasatta modeller för manlighet blir svåra att re-

latera till; det går inte att vara en distanserad familjeförsörjare om man är ensamstående förälder eller inte har någon familj att försörja. Men det är också tydligt att männen har svårt att känna igen sig som en del av en patriarkal manlighet på andra plan, att deras liv skulle präglas av att de underordnar eller marginaliserar kvinnor. De beskriver snarare sin situation som att det ofrivilliga uppbrottet och de händelser som föregick uppbrottet tyder på att de själva blivit utsatta för en sådan underordning (t ex genom att deras känslor eller behov inte tagits på allvar av kvinnan under deras äktenskap). Något som framställs som problematiskt i relation till dessa erfarenheter och känslor är att de inte får plats i det befintliga diskursiva rummet, i den meningen att privata erfarenheter av det här slaget är svåra att omvandla till berättelser som blir erkända och som har ett socialt värde.¹⁰ När jag frågade Peter om han tyckte att något var problematiskt i den samtida synen på mannen svarade han så här:

Ja, det är väl det här att man inte får visa sig svag som man och att man inte i samma utsträckning har tillåtelse att prata om problem med andra män. Det ska vara en sådan där glättig fasad, och att det är svårt att få manliga bekanta som man kan prata om känslor med och sådant som är ganska viktigt och livet.

Han skildrar en situation där det inte finns något socialt värde i att som man berätta om känslomässig svaghet i förhållandet till en kvinna. En förklaring till att det finns ett bristande socialt värde i sådana berättelser kan relateras till kulturella konstruktioner av kön i ett modernt sammanhang, där ett särskiljande mellan män och kvinnor förstås utifrån för-

mågan hos den förra kategorin att undertrycka sådana känslor. Den moderne mannens identitet har formats i ett sammanhang där kontroll och rationalitet varit centrala egenskaper.¹¹ Känslomässiga uttryck för svaghet är alltså något som traditionellt förknippats med kvinnor. En anledning till att dessa röster inte får utrymme kan vara att de tolkas som ett uttryck för en social feminisering. De män som ger uttryck för dem betraktas inte som riktiga män och de kan då inte förvänta sig att få samma utrymme som andra män. Oavsett vilka bakomliggande faktorer som påverkar denna brist på utrymme verkar det som om det på en erfarenhetsnivå finns känslor som fortfarande inte får ett socialt erkännande, trots att en psykologiserande diskurs är i tillväxt (vilket Rebecka Lennartssons del handlar om). Mäns sätt att uttrycka svaghet behöver inte heller ha samma grundläggande funktion eller grund i alla sociala relationer. I min studie handlar det om att upplevelser av att ha blivit kränkt av den andra parten inte tas på allvar. Våra bidrag behandlar därmed olika dimensioner av samma vetenskapliga problem.

Osäkerhet hur män skall vara

Genom svårigheterna att knyta an till kulturella konstruktioner av manlighet skapas en asymmetri mellan strukturella dimensioner av mäns verklighet och erfarenheter av att vara man på en konkret nivå. Min tolkning är att denna asymmetri är en viktig förklaring till den osäkerhet som framträder när männen talar om hur män egentligen ska vara. Jag vill understryka att osäkerhet av det här slaget inte nödvändigtvis behöver ses som något negativt. Genom att de egna erfarenheterna inte stämmer överens med den kulturella inramning männen ingår i borde det finnas möjligheter att förhålla sig på ett mer reflekterat och medvetet

sätt till de föreställningar om kön som tidigare tagits för givna. Ett exempel på positiv nyorientering utgör de män jag talat med som i sina äktenskap framstått som distanserade familjeförsörjare, men som efter skilsmässan beskriver det som lustfyllt att dela ansvaret för barnen och ha en nära kontakt med sina barn i vardagslivet.

En komplicerande faktor för både männen ifråga och för en analys, är att kritiken mot tidigare förgivettagna sätt att hantera maskulinitet inte finns överallt. Det finns fortfarande sammanhang där förmågan att leva upp till traditionella föreställningar om manlighet utgör ett viktigt kulturellt kapital (t ex på mansdominerade arbetsplatser eller vid det manliga styrelsebordet). Här är situationen ofta den omvända, dvs män som bryter mot de mönster som råder får också vara beredda att betala priset. Inte heller i populärframställningar som film, litteratur eller musikvideor är det den feministiskt medvetne mannen som framträder som ett positivt ideal. I vårt samhälle finns en rad budskap som står i konflikt med varandra när det gäller hur en bra man ska eller bör vara. Ett exempel på detta i förhållande till de medelklassmän jag har talat med är att de har levt i ett kulturellt sammanhang där yrkeskarriär betraktas som ett centralt livsmål. Genom att knyta an till detta mål tycker de att de har gjort vad som förväntades av dem. När de sedan ställs inför skilsmässan får de veta att deras mål att göra karriär och de konsekvenser det fått för deras engagemang i familjelivet är en del av problemet.

Även om jag menar att det är relevant att beskriva mäns förhållande till maskulinitet som präglad av osäkerhet är det också viktigt att sätta in denna osäkerhet i ett större sammanhang, ett sammanhang som inte bara handlar om hur män och kvinnor förstås i vårt

samhälle. Osäkerheten som kopplas till hur män ska vara män bör också relateras till en osäkerhet om vilka rättesnören som ska vägleda människors liv. Dessa erfarenheter kan också förstås som en del av det Zygmunt Bauman beskriver som ett tillstånd av moralisk kris. Sådana tillstånd kännetecknas framförallt av en ökad individualisering när det gäller normer för hur människor ska eller bör vara. Denna kris har drivits fram av ett senmodernt samhälle där det skapats en minskad tilltro till rättesnören som tidigare presenterats av auktoriteter vilka i stort sett inte varit ifrågasatta. En konsekvens av denna utveckling är att allt fler röster fått plats i det offentliga samtalet, röster som levererar motsägelsefulla budskap om hur människan ska ta ställning till mer eller mindre viktiga beslut. Människan befinner sig därmed i en situation som kan liknas vid att leva i en korseld av olika budskap där det blir upp till individen själv att avgöra vem hon eller han egentligen ska tro på och vilka budskap som ska anammas eller förkastas.¹² Det här tillståndet leder lätt till oro och förvirring när det gäller hur man ska leva som människa, något som Per-Elis uppmärksammade i en av mina intervjuer:

Människor är mer utlämnade till sig själva, påverkan från reklam, från press och från media. Integriteten utsätts för angrepp hela tiden. Det blir bara svårare att värja sig. Jag vet inte vad som ska komma istället.

Men sådana kriser ger också de drabbade en unik möjlighet att själva utarbeta grunder för hur man ska ta ett moraliskt ansvar för andra människor och sitt eget liv; grunder som inte kan vila på auktoritära sanningsanspråk, utan på en inre önskan att själv ta ansvar för hur

man behandlar människor i sin omgivning. Efter denna diskussion om dagens maskulinitetskris lämnar vi nu Anna Ljungs undersökning för att få en inblick i Rebecka Lennartssons forskning kring könsköparens nya status.

KÖNSKÖPAREN

Från ordination till perversion

Till läkaren Anton Nyströms mottagning kommer en dag en ung målare i sällskap med sin oroliga mor. Hon framlägger sina bekymmer för doktorn; den 20 år gamla sonen, fostrad med stort allvar under Herrens tukt och förmaning, har gradvis förfallit till erotiska svärmerier. Från att ha varit en ordentlig och flitig yngling har han blivit blek och frånvarande och klarar knappast längre sitt arbete. Doktorn nickar och antecknar. Kan hypnos hjälpa männtro? Nyström gör ett försök, men finner den unge mannen alltför exalterad för att det ska vara möjligt. Hur är det då ställt med ynglingens erotiska vanor? Modern intygar att han varken utövat samlag eller onerat. Se där, problemet är uppenbart. Och ordinationen? Föräldrarna kommer, tillsammans med läkaren får man förmoda, överens om att fadern ska visa sonen vägen till en glädjeflicka. Behandlingen då? Med henne idkar han könsumgänge. Kort därpå finner man honom fullt återställd. Han är fri från alla griller och besynnerligheter, och återgår frisk och frejdig till sitt arbete.¹³

Hundra år senare, runt vårt eget nyligen infallna sekelskifte, besöker Charlie RFSU-kliniken för att prata med en utomstående om sin vana att köpa sex av prostituerade kvinnor. Han är 49 år och i närmare 30 år har hans sexliv innefattat köp av sexuellt umgänge. Han tror sig inte kunna sluta, men har börjat uppleva det hela som ett problem, som ett tvång

han inte kan komma undan. Han känner sig deprimerad och resignerad inför sitt tvångsmässiga behov, nedstämd och tom. Terapeuten känner igen hans problem. Allt fler män söker hjälp för sitt sexberoende och sitt vanemässiga utnyttjande av prostituerade kvinnor eller andra sexuella tjänster. Hon har ingen enkel ordination, som Nyström hade för sin unga patient. Men hon kan vägleda honom i hans sjukdomsinsikt, ge honom nycklarna till barndomens trauman och de händelser i livet som berett grunden för hans sexualitet och hans beroenden. I bästa fall kan han därigenom återfå makten över sin sexualitet, tygla sitt beroende och förklaras som fri från symptom.¹⁴

Från ordination till perversion

Ett sekel skiljer de inledande exemplen åt; 100 år som innefattat kvinnlig frigörelse och en "sexuell revolution" som frikopplat sexualiteten från reproduktion och omvandlat perversioner till pluralism. I fråga om prostitutionen har utvecklingen inneburit en helomvändning. För Anton Nyström var prostitutionen ett nödvändigt ont, rent av en social samvetsfråga i en värld av sexuellt armod och idel fruktade avhållsamhetssjukdomar. Det manliga begärets styrka och destruktiva kraft innebar "snart sagdt en skyldighet för samhället att leda de sinnliga drifternas abnorma aflopp på ett sådant sätt, att det hela i möjligaste mån skyddas för öfversvämning af de lössläppta lidelsernas störtflod".¹⁵ Det menade läkaren Per Anders Lewin, och hade i det påståendet stöd hos merparten av läkarkåren. Den prostituerade kvinnan sågs som en värdefull ersättning för ett äktenskapligt samliv, klart att föredra framför onani eller avhållsamhet. Könsköparna tilldelades heller ingen särskild beteckning; de var kunder kort och gott, och

det endast under själva akten. Medan prostitutionen stigmatiserade kvinnan och gjorde henne till ett objekt för vetande och åtgärder – statistiska uträkningar och intervjuer utfördes, räddningshem upprättades, mätningar och utvärderingar av fysionomier och sinnen företogs – så förblev könsköpet en handling, en avgränsad händelse utan koppling till mannens förflutna eller framtid. "Om man frånser deras könslif, behöfva nu ifrågasvara kategori af män visst icke vara etiskt undermåliga personer. Tvärtom te de sig i allmänhet såsom blomman af manlig ungdom, kraftfulla och hurtiga, stundom därjämte arbetsamma och dugliga, fulla af munterhet och hopp". Så beskrev läkaren Magnus Möller prostitutionens stadiga kundkrets i en statlig utredning år 1910.¹⁶

Charlie i vårt andra exempel befinner sig i en annorlunda verklighet. I och med att sexköpslagen infördes 1999 befinner vi oss i ett unikt skede i prostitutionens historia. För första gången någonsin och någonstans riktas lagen nu mot könshandelns köpande part, utan att kriminalisera säljarna. Vid förra sekelskiftet var prostitutionen laglig under kontrollerade former. Det innebar tvångsbesiktningar och ett mycket strikt reglemente för de byråskrivna kvinnorna, medan den köpande parten gick fullständigt fri. Under det senaste sekelskiftet har förhållandet i det närmaste inverterats. Prostitutionen må vara lika utbredd som någonsin, föreställningar från Nyströms tid lever och frodas ännu och dubbelmoralen har knappast spelat ut sin roll, men på en samhällelig nivå fördöms könsköpet. Och könsköp är troligen heller inte längre en rekommendabel ordination mot grubberier.

Parallellt med denna kriminalisering har könsköpet nu också allt oftare kommit att beskrivas som något som går utöver själva

handlingen. Könsköparna – som är omkring 50 gånger fler än säljarna av sex – definieras som en särskild kategori. De har uppmärksamats av myndigheter och inom forskning som ett problem, en grupp som kräver insatser och åtgärder. I våra inledande exempel har könsköpet gått från att vara lösningen på ett medicinskt eller psykologiskt problem till att bli ett symptom eller ett problem i sig självt. Det har något tillspetsat uttryckt gått från norm till avvikelse, från ordination till perversion och från handling till identitetsmarkör. Ett antal studier av mannen i könshandeln har följaktligen också genomförts i Norden under de senaste årtiondena, främst inom sociologi och kriminologi. Här utreds, klassificeras och analyseras könsköparna på ett sätt som påminner om hur man länge studerat den kvinnliga, säljande parten i prostitutionen.¹⁷ Vilka är de och vilka är deras bevekelsegrunder? Hur kan vi förklara och råda bot på deras beteende? Statistiska utredningar och intervjuundersökningar ger upphov till grupperingar, klassifikationer och teorier om motiv och grunder.

Destruktivt nyttjande

Det är uppenbart att uppmärksammandet av och problemformuleringarna kring denna nya kategori också har en motsvarighet hos åtminstone en del av de män som berörs. "Upp-täckandet" av könsköparen som kategori och målgrupp för insatser av olika slag tycks svara mot ett verkligt behov av terapi, av att utbyta erfarenheter och bearbeta en sexualitet som uppfattas som problematisk. I diskussioner på nätet delar män med sig av sina upplevelser av förnedring och skam i samband med ett destruktivt nyttjande av köpt sexuellt umgänge. Inte sällan påpekas här hur lite uppmärksammat problemet är och vilket mörkertal av

män i behov av stöd som prostitutionsstatistiken vittnar om. Vilken hjälp finns då att få för dessa män? Förutom de sidor för erfarenhetsutbyte som finns på nätet och det stöd som lekmän har att ge på mansjourer runt om i landet, kan en del manliga kriscentra erbjuda stödtelefoner, samtalsgrupper och professionell rådgivning. Även RFSU-kliniken har samtalsterapi för män med sexuell beroendeproblematik. I Göteborg finns sedan april 1997 också KAST (Köpare Av Sexuella Tjänster), en psykosocial verksamhet för könsköpare som uppstod ur Mansprojektet, i sin tur en del av Prostitutionsgruppen i Göteborg. SLAA, anonyma sex- och kärleksberoende, bildades i USA 1976 och finns idag även i Sverige. De använder sig av det 12-stegsprogram som utarbetats av Anonyma Alkoholister för att avhjälpa tvångsmässigt beteende. Även på behandlingshemmet Korpberget behandlar man sexmissbrukare med grupp-samtal, övningar och lektioner inspirerade av 12-stegsprogrammet.¹⁸

Sammantaget vill jag påstå att det finns fog för att tala om att en ny kategori håller på att ta form. Så hur kan vi tolka detta "upp-täckande" av könsköparna som en särskild grupp och den begynnande patologisering av könsköpet som det inbegriper? Handlar det om en vidare samhällsförändring och att relationen mellan kön, makt och sexualitet är i rubbning? Är det ett utslag av en "manlighet i kris", eller rör det sig om enskilda mäns psykologiska problem? Är patologiseringen av könsköparen en utveckling som främjar ett feministiskt projekt och en utveckling mot ökad jämställdhet – eller kan den rent av motverka det? Viljan att förklara, förstå och förändra könsköparen har kritiserats från flera olika perspektiv. För några framstår viljan att "fånga arten torsk" som rent nonsens;

prostitutionen är blott och bart en produkt av mannens större sexualdrift. Andra läser in maktutövning med negativa konsekvenser i en strävan att skapa ännu en ny människotyp som måste utredas och analyseras. Andra åter anser att utvecklingen stjälar uppmärksamhet och resurser från könshandelns verkliga offer; kvinnor och barn. Emellertid saknas fortfarande vetenskapliga undersökningar om vad denna utveckling innebär – och det har väckt min nyfikenhet.

Mitt bidrag till projektet ”Mannen utan egenskaper?” består i en undersökning av den terapi och behandling som mansjourer och manliga kriscentra i Sverige kan erbjuda könsköparen. Dels intresserar jag mig för den förändrade syn på könsköparen som verksamheten är ett uttryck för och de normer och värderingar som behandlingen aktualiserar. Dels vill jag försöka nå förändringarna på ett individuellt plan, förhoppningsvis genom djupintervjuer med män som sökt hjälp eller hänvisats till terapi. Den övergripande målsättningen med delprojektet ”Könsköparen – från norm till avvikare” är att ur ett kulturvetenskapligt perspektiv arbeta med teoriutveckling kring makt, maskulinitet och sexualitet för att förstå de samhälleliga förändringar som könsköparens nya status tyder på. Mitt delprojekt befinner sig på grund av föräldradedighet ännu i ett inledningsskede och följande artikel kommer därför att presentera frågor snarare än svar, utgångspunkter snarare än resultat. Min avsikt är här att närmare granska den syn på könsköparen som avvikare som börjar göra sig gällande. Genom att vaska fram några generella drag samt fråga mig hur ett kulturvetenskapligt perspektiv skulle kunna generera andra frågor – och förmodligen skiljaktiga svar – vill jag i det följande skissera några utgångspunkter för min egen forskning.

En psykologisk diskurs

Trots de stora skillnader som de båda inledande fallen uppvisar – doktor Nyströms unga patient och den hjälpsökande Charlie på RFSU:s klinik – har de också flera beröringspunkter. Till att börja med kan tendensen att klassificera och sjukdomsförklara olika sexuella yttringar härledas till Nyströms tid och det sena 1800-talets nitiska kartläggning av sexualitetens landskap. Gränsdragningarna och kategorierna tycks bestå över tid; vad vi stoppar i dem och hur vi ser på dem förändras. Medan homosexualitet för hundra år sedan betecknades som en perversion har det idag av de flesta accepterats som ett normalt sexuell beteende. Och medan könsköparna under Nyströms tid betraktades som en samling ”kraftfulla, hurtiga och bekymmerslösa ungar”, beskrivs de i dag allt oftare som avvikare med en problematisk sexualitet. I flera psykologiböcker av senare datum sorteras könsköparna nu in under gruppen beroendebeteende i form av sexuell avvikelse. Den kliniskt diagnostiska termen *perversion*, som traditionellt innefattar beteenden som voyeurism, pedofili, exhibitionism, fetischism osv, har därmed utökats till att omfatta också könsköparen.

Dessutom kan man säga att man i båda fallen tillmäter sexualiteten en avgörande betydelse för hela vår livssituation. I Nyströms fall är det avhållsamheten som ställer till det för patienten, i det andra måttlösheten – men båda patienterna är män som tycks ha förlorat kontrollen och fallit utanför ramarna för det som kallas normalt. Institutionerna de vänder sig till kan sägas uppresa och tillhandahålla en norm för den manliga sexualiteten utifrån vilken man bedömer de vårdsökande. Det är också i båda exemplen ett ämne som kräver expertis. Sexualiteten har blivit en känslig frå-

ga, ett problem att behandla med kallt allvar och vetenskaplig frigjordhet från förutfattade åsikter. Kanske kan man säga att det faktum att psykoterapeuter och psykologer behandlar sexuella avvikelser fullföljer en utveckling som påbörjades under Nyströms dagar; sexualiteten har nu definitivt "flyttat in i huvudet". Den har kommit att beskrivas som kärnan i all mänsklig erfarenhet. Därmed har den också blivit något av en kungsväg till förståelse av "jaget" – ett jag vars sanning måste dechiffreras, avslöjas och förklaras. Nyckeln eller koden till denna dechiffrering hämtas vanligen från psykologin eller psykoanalysen. Med hjälp av den kan man finna och avtäcka sitt sanna jag, uppdaga de brister som står i dess väg – och röja dem ur vägen.¹⁹

Psykologins "problemformuleringsinitiativ" i fallet med könsköparna måste naturligtvis förstås också mot bakgrund av ämnets utbredning och genomslagskraft även inom andra områden. Det har ibland hävdats att vi lever i en "psykologisk tidsålder" där religionens roll som vägledare i existentiella frågor har ersatts av psykoterapi och analys.²⁰ Det är intressant därför att det innebär att den kunskap som psykologin ger upphov till inte begränsar sig till den akademiska världen, utan i högsta grad genomsyrar också vår vardagsverklighet. Givetvis finns många olika riktningar inom området, skilda teorier, redskap och metoder. I den här artikeln finns varken utrymme, belägg eller kompetens för att redogöra för de olika tillvägagångssätten. I brist på bättre har jag valt att tills vidare använda mig av begreppet *psykologisk diskurs* som ett samlingsnamn på de skilda riktningarna. Mitt resonemang i det följande grundar sig på ett antal böcker och informationsmaterial med anknytning till de verksamheter i Sverige som erbjuder könsköparna hjälp.²¹ Utifrån detta

(mycket begränsade) material tycker jag mig redan nu kunna urskilja några grundteman i synen på könsköparen.

Könsköparen inringad

Till att börja med uttrycker den psykologiska diskursen det faktum jag redan påvisat; könsköparen börjar klassificeras som en *sexuell avvikare*. Dessutom beskrivs han här inte utslutande som förövare, utan också som ett *offer*. Det innebär inte nödvändigtvis att man blundar för det kvinnoförtryck som köns-handeln omfattar. På ett strukturellt plan är prostitutionen otvivelaktigt ett uttryck för mäns makt över kvinnor i en patriarkal och förtryckande ordning. Mannen med pengarna, initiativet, driften och det samhälleliga övertaget köper och utnyttjar den underordnade och socialt stigmatiserade kvinnan. Det är ett förhållande som också erkänns och understryks av de institutioner som erbjuder hjälp för könsköpare. Samtidigt är paradoxalt nog *vanmakt* ett tema som genomsyrar de könsköpande männens egna berättelser. De män som ur ett feministiskt perspektiv förtrycker och utnyttjar kvinnor upplever sig själva som förtryckta. De bär på känslor av svaghet, tomhet och hjälplöshet. Det reser frågan huruvida prostitutionen verkligen bara ska förstås som ett patriarkaliskt problem. Könshandeln rymmer ur det perspektivet ett ömsesidigt utnyttjande där även de könsköpande männen far illa.

Den missbrukande könsköparens beteende tycks vidare oftast definieras utifrån någon typ av *brist*. Han är inte kapabel att identifiera och differentiera sina känslor, än mindre att klä dem i ord. Han saknar förmåga att länka samman närhet och kärlek med sin sexualitet, och alla hans relationer präglas av brist på intimitet. "Det som är gemensamt för sexuellt av-

vikande män är, som jag förstår det, oförmågan till närhet. De är män som tidigt i livet skadats i sin manlighet”, skriver exempelvis psykoterapeuten Eva Hedlund.²² I samband med dessa brister diskuteras ibland kulturen i termer av samhällliga krav på mannen. Kultur framstår då i huvudsak som en *repressiv makt* som tvingar män att lägga band på sina genuina känslor.

Bortsett från registrerandet av denna kulturella blockering av mäns känsloliv tycker jag mig se att den psykologiska diskursens syn på den beroende könsköparen är påfallande *kontextlös*. Kulturella och sociala förhållanden utelämnas till förmån för förklaringar till mannens avvikelse i hans egen historia, inte sällan i erfarenheter från en mycket tidig barn-dom. ”Att utvecklas till man innebär i stort sätt att kunna lämna en god mamma, med psykoanalytisk terminologi att ha uppnått befrielse ur symbiosen. För män med sexuellt avvikande problematik har denna process inte varit framgångsrik, antingen därför att de saknat en mamma eller därför att de inte kunnat frigöra sig tillräckligt”, skriver Hedlund i boken *Med könet som vapen och värn* (1989).²³ Relationen till modern och den lilla pojkens smärta och sårade självkänsla är ett återkommande tema. Medan flickan blir flicka på en gång och utan några större åthävor måste den lille pojken kämpa för att känna sig som en pojke, han måste frigöra sig från alla drag av feminitet som kan finnas kvar från en tidig symbios med modern.²⁴ När detta misslyckas kan en avvikelse eller perversion av sexualiteten ta form. Förståelsen av könsköparen som avvikare inom den psykologiska diskursen kan således sägas vara i huvudsak *individualiserande*. Samtidigt har den ofta – paradoxalt nog – en *generaliserande* prägel genom att den presenterar allmängiltiga förklaringsmodeller

och metoder för tillfrisknande. Beroendets beståndsdelar och faser identifieras, och på grundval av dessa arbetar man fram teorier och förfaranden för att nå positiva resultat. Det beroende som könsköpet är symptom på liknas därvidlag vid andra missbruk. Det innebär också att perspektivet ofta framstår som *deterministiskt*. Ett annat drag som jag tycker mig kunna skönja i den psykologiska diskursen är de stereotypa könsroller den omfattar. Dessa tenderar att mer eller mindre uttalat förstås som naturgivna, varför könsförståelsen inom den psykologiska diskursen kan sägas bära på drag av *essentialism*.²⁵

Det manliga missbruket

Sexmissbruk, som könsköpet ofta klassificeras som, är en beroendeproblematik som rör också kvinnor även om de kvinnliga hjälpsökande är långt färre än männen. Den kvinnliga sexmissbrukarens sexuella uttryck och mönster liknar den manlige missbrukarens. Till sin natur ses dock det sexuella missbruket som maskulint och som regel härrörande från en brist under pojkens utveckling till man. Den kvinnliga sexualitetens natur – när den är ofördärvad – framställs på sina ställen som direkt oförenlig med missbrukarens utåtriktade, måttlösa och objektiverade sexualitet. Så här beskriver t ex psykologen Torbjörn Fjellström den kvinnliga sexualiteten:

För kvinnan innebär sex (och kärlek) ett intrång i hennes integritet och kropp. Hon måste inta en tillåtande, accepterande attityd. Hon måste öppna sig, ge efter, underkasta sig, gå med på att bli tagen, lägga upp sig, vara villig, osv. Den erigerade phallosen kan upplevas som ett milt men likaväl våld eller påminnelse om våld. Ett hårt föremål stötande och pockande in

mot de mjuka, veka och ömtåliga delarna av underlivet. Detta är för många kvinnor en antydning om aggressivitet, en pockande påminnelse om fysisk överlägsenhet, påtryckning, intrång och en association till våld.²⁶

Just på grund av det artfrämmande i missbrukets natur kan vägen till tillfrisknande för kvinnan paradoxalt nog vara enklare, menar Fjellström vidare. När kvinnan väl med hjälp av terapi eller annan vägledning hittar tillbaka sin sanna natur och förmår bryta det destruktiva missbruket "normaliseras" hennes sexualitet. När en kvinna får insikt om att denna form (den maskulina) av sexualitet inte är i överensstämmelse med hennes innersta natur brukar hennes sexualitet normaliseras, dock inte utan smärta.²⁷

Mannens sexualitet då? Av samma författare beskrivs den som "plötslig, explosiv och intensiv".²⁸ Trofasthet och monogami ingår inte i hans naturliga repertoar av egenskaper. Tvärtom kan hans sexuella lust uppväckas i stort sett när som helst, var som helst och med vem som helst. Men om mannens dominans och kvinnans underkastelse är en naturlig, nödvändig och biologiskt betingad del av heterosexuellt beteende, vad är det då som gör könsköpet till en perversion? Mannen som köper sexuella tjänster och kvinnan som säljer dem tycks ju snarare svara mot den sexualitet som Fjellström beskriver som naturgiven. Varför definieras då könsköparen i allt högre grad som en sexuell avvikare? När övergår handlingen från att vara "normal" till att bli "sjuk"? Frågan har inget tydligt svar. Precis som när det gäller den pluralism som sexualiteten i övrigt uppvisar, tycks avvikelsen emellertid vara avhängig av individens egna upplevelser. Först när analysanden erfar att hans

beteende är "jagdstont", dvs när det känns i grunden främmande för hans "verkliga jag", blir det ett problem lämpat för analys och behandling.²⁹

Ingen av de fyra männen sökte hjälp för att deras handlingar orsakade smärta eller egentligt lidande. De sökte för att de inte kunde kontrollera sin sexualitet, för tvånget att leva ut den och för följderna av det tvångsmässiga sexuella beteendet. Upplevelser av vanmakt och skam som hjälpsökande män vittnar om tycks således mer handla om situationen och om förhållandet till "självet", än om förhållandet till den köpta kvinnan. Ångesten härrör i mindre utsträckning från det faktum att könsköpet är moraliskt förkastligt och olagligt, än om att man *brister i kontroll*. Maktlösheten rör då inte relationen till kvinnan, utan det faktum att man upplever sig som slav under sitt beroende. Det är således egentligen inte könsköpet i sig som förstås som avvikande. Kanske kan det sägas vara symptom på en mer svårdefinierad sjuklighet som avgörs av individens förhållande till sin egen sexualitet.

Kulturvetenskapliga perspektiv

Utifrån individuella berättelser och erfarenheter av vanmakt och beroende kategoriseras, analyseras och behandlas således männen som köper sex i huvudsak inom ramen för en psykologisk diskurs som definierar könsköpet som en avvikelse. Det är mycket möjligt att denna begynnande patologisering av könsköparen kan komma att utöva inflytande på en destruktiv maskulin sexualitet. Det har åtminstone fört med sig det faktum att könsköpande män för första gången i historien uppfattas – och uppfattar sig själva – som ett ämne för diskussion och påverkan. Det är inte min mening att kritisera vad jag uppfattar som

en i grunden positiv utveckling, eller en yrkeskår som gör stor nytta. Den terapi som sexmissbrukande könsköpare kan erbjudas har uppenbarligen avsedd verkan, då många män anser sig ha återfått kontrollen över sina drifter. Mot bakgrund av det stora inflytande som den psykologiska diskursen har tror jag emellertid det kan vara både viktigt och fruktbart att pröva andra perspektiv för att analysera denna utveckling. Vad skulle då ett kulturvetenskapligt perspektiv kunna innebära, och hur skiljer det sig från den psykologiska diskursen om könsköparen?

Kontextualisering och konstruktivism

Till att börja med blir könsköparens status som sexuell avvikare eller pervers inte en utgångspunkt, utan snarare föremål för frågor och analys. Könsköpet kan visserligen rent statistiskt förstås som en avvikelse. Enligt folkhälsoinstitutets undersökningar har något fler än en av tio svenska män någon gång köpt sexuella tjänster. Men det intressanta ur mitt perspektiv är inte huruvida könsköparen verkligen är sjuk eller inte, utan vilka *historiska och kulturella förutsättningar* som gjort honom möjlig. Frågan blir då inte vad som är fel på dessa mäns könsliv, utan snarare vad denna kategori kan berätta för oss om vår syn på maskulinitet och sexualitet. Det kan knappast vara betydelselöst att könsköpet med ett historiskt perspektiv fram till helt nyligen betraktats som en naturlig och självklar del i manligt könsliv. Hur har Magnus Möllers hurtfriska framtidshopp blivit till de jagsvaga och förslavade avvikare som dagens psykologer beskriver? Vilka samband kan det finnas mellan dem och vad betyder detta nyväckta intresse för mannen i sexhandeln? Hur definieras och botas den sjuka sexualiteten och hur förhåller sig denna utveckling till traditionella

mansroller? Om den psykologiska diskursen söker förklaringar i individens bakgrund, i hans barndom och tidiga relationer, innebär ett kulturvetenskapligt perspektiv således ett vidare grepp över normer och värderingar. Naturligtvis intresserar också jag mig för de hjälpsökande könsköparnas egna erfarenheter. Men inte i första hand för att klargöra generaliserbara drag, klassificera och sätta namn och etiketter på dem, utan för att sätta in deras individuella upplevelser i sin historiska, kulturella och samhälleliga kontext.³⁰ Perspektivet utmärks av *kontextualisering* snarare än individualisering. Kanske kan man säga att det inverterar den psykologiska tendensen att generalisera utifrån individuella erfarenheter. Individuella erfarenheter tolkas mot bakgrund av ett socialt och kulturellt sammanhang, men förstås också som uttryck för högst personliga egenskaper och drag som inte alltid låter sig passas in i något mönster.

Vidare vill jag hävda ett *konstruktivistiskt* perspektiv framför ett essentialistiskt. Ett grundantagande för mig är att även den manliga sexualiteten är ett historiskt föränderligt, påverkbart fenomen som kan förstås som *kulturellt konstruerat*. Könsköparen analyseras då i relation till den manliga heterosexuella norm som Fjellström och andra beskrivit. Hur ser den ut och vilka historiska rötter har den? Vilken betydelse har den för vår syn på könsköparen – och kan den förändras? Berättelser om mannen som maktlös slav under sina egna drifter är ingen historisk nyhet. De aktualiserar föreställningar både om den manliga sexualitetens destruktiva potential och om betydelsen av ett distanserat och rationellt förhållande till den skrämmande naturen inom honom.³¹ Den ideala maskuliniteten har i det moderna samhället en lång tradition av att förknippas med kontroll och ordning, medan den manliga

sexualiteten beskrivits som en mörk och besinningslös drift som måste vårdas, underhållas och kontrolleras. Med en feministisk tolkning är kopplingen mellan en maskulin sexualitet som konstruerats som en relationslös och aggressiv drift och könsköparen alldeles uppenbar. Ur det perspektivet ses könsköparen snarare som en *produkt* av, än som en avvikelser från den normativa maskulina sexualiteten. En möjlig tolkning kunde kanske vara att även det sexuella missbruket faktiskt handlar mer om en strävan efter att behärska och kontrollera, än om att ge sig hän? Kanske har det sina rötter i en kultur som kräver att mannen alltid ska vara den som håller i tyglarna, den som har överblick och kontroll, samtidigt som den manar till utlevelse, ständigt uppdrivna kickar och stegrade sensationer? Det är en kultur där manlighet rent bokstavigt tappas på flaska och säljs tillbaka till männen i form av viagra, med uppmaningen att själv styra sin erektion.

Om makt och vanmakt

Det är min övertygelse att förklaringen till könsköparens kategori och begynnande patologisering inte återfinns endast i de enskilda individernas sårade manligheter eller problematiska barndomar, utan måste sökas också i ett övergripande kulturellt sammanhang. Det finns emellertid ingen automatik i detta. För att undvika deterministiska resonemang måste man uppmärksamma den enskilda människans möjlighet till val, reflektion och motstånd. Det väcker i sin tur frågor om kulturens makt och individens möjligheter och begränsningar. Forskning kring kategorisering – som mitt delprojekt kan sägas vara ett bidrag till – har oftast handlat om marginaliserade och underordnade grupper. Det hänger samman med ett tydligt makttema; å ena sidan utifrån ett pers-

pektiv som berättar om maktens effekter och intentioner, å andra sidan utifrån erfarenheten av att vara utsatt för denna makt och de medel som står till buds för att motsätta sig den. Kategoriseringen av könsköparen ställer emellertid inarbetade begrepp och teoretiska modeller på huvudet. Det handlar ju inte om någon underordnad eller ens socialt stigmatiserad grupp – åtminstone inte traditionellt sett.

Maskulinitet behandlas ofta som en ontologisk kategori på grund av den makt som män som kategori betraktad äger i förhållande till kvinnor. Mannen förutsätts befinna sig i maktens centrum. Han är den som producerar och reproducerar den förtryckande makten och kan därigenom själv undkomma all repression och kulturell styrning och fritt odla och leva ut sin sexualitet. För att komma vidare menar jag att vi måste erkänna att även mannens sexualitet är snärjd i ett system av makt. Det förutsätter i sin tur en annan syn på makt än den allmänt vedertagna och ett sökande bortom de givna ramarna för maktutövning och kontroll. För om männens sexualitet inte är på förhand given, om de inte själva har gjort upp villkoren för sina begär eller håller maktens tyglar i sina händer – vem är det då som gör det? Där börjar min resa.

Ett utopiskt förändringsperspektiv

Projektet ”Mannen utan egenskaper?” befinner sig ännu in ett inledande skede. Vi bekantar oss med fältet, samlar material och prövar olika infallsvinklar. Frågorna till ett empiriskt material – som ännu är långt ifrån fullständigt – reser i sin tur en rad metodologiska och teoretiska frågor. Trots vår gemensamma etnologiska grund hämtar vi i utgångspunkter och perspektiv inspiration från delvis skilda vetenskapliga traditioner. Det leder till fruktbara diskussioner och en i grunden prövande och

ifrågasättande hållning. Ständigt väcks nya tvivel och tankar, insikter och idéer. Vår gemensamma strävan är att utveckla teoretiska och metodologiska verktyg i analyserandet av dagens manligheter och söka nya vägar för att förstå könskonstruktioner i vardande, både utifrån ett maktperspektiv och ett utopiskt orienterat förändringsperspektiv. Vår förhoppning är att projektet – trots det lilla formatet – ska kunna generera en bred kulturvetenskaplig kunskap i ämnet.

Noter

1. Projektet finansieras av Vetenskapsrådet och inleddes i januari 2003.
2. Se text Jeff Hearn: "A Crisis in Masculinity, or New Agendas for Men?", *New Agendas for Women*, red. Silvia Walby, Macmillan Press 1999; Stephen M Whitehead: *Men and Masculinities*, Polity Press 2002.
3. Robert Connell: *Masculinities*, Polity Press 1995.
4. Harry Brod: "A Case for Men's Studies", *Changing Men. New Directions in Research on Men and Masculinity*, red. Michael Kimmel, Sage Publications 1987. Se även Michael A. Messner: *Politics of Masculinities. Men in Movements*, Sage Publications 1997, s. 9ff.
5. Jfr Simon Ekström: *Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparaten hanterande av kvinnors anmälningar av våldtäktsbrott*, Gidlunds 2002.
6. Michael Jackson: *The Politics of Storytelling. Violence, Transgression and Intersubjectivity*, Museum Tusulanum Press 2002, s. 23ff.
7. En förklaring till att jag fick sådana svar kan vara att jag är kvinna och att de förutsatte att jag därför hade en feministisk ståndpunkt, något som gjorde att de uttryckte sig försiktigt. Det som motsäger en sådan tolkning är att även män vittnar om svårigheter att få andra män att tala om manlighet, se Lars-Erik Berg och Thomas Johansson: *Den andre föräldern. Om deltidspappor och deras barn*, Carlssons 1999, s. 129.
8. Michael Kimmel, citerad i Whitehead 2002, s. 81f.
9. Se Lynne Segal: *Slow Motion. Changing Masculinities, Changing Men*, Rutgers University Press 1995, s. 61, 84, 92.
10. Jfr Jackson 2002, s. 53f.
11. Se Victor Seidler: *Unreasonable Men. Masculinity and Social Theory*, Routledge 1994, s. 69ff.
12. Se Zygmunt Bauman: *Postmodern etik*, Daidalos 1995, och *Skärvor och fragment. Essäer i postmodern moral*, Daidalos 1995.
13. Berättelsen är hämtad ur Anton Nyströms fallbeskrivningar i boken *Könslifvet och dess lagar. Medicinsk-sociala undersökningar*, Björck & Börjesson 1912, s. 174f.
14. Exemplet är lånat från Eva Hedlund: *Gruppterapi med män som begått sexualbrott*, SESAM 1990.
15. Per Anders Lewin: *Om prostitutionen*, Norstedt 1873, s. 73.
16. Magnus Möller: "Undersökningar i vissa frågor rörande de smittosamma könssjukdomarna", *Underdånigt betänkande del IV*, Isaac Marcus 1910, s. 69.
17. Se text Göran Sandell m fl (red.): *Könsköparna. Varför går män till prostituerade?*, Natur och kultur 1996; Sven Axel Månsson och Annulla Linders: *Sexualitet utan ansikte*, Carlsson 1984; Hannele Varsa: *Prostitutionens osynliga aktörer. Kunderna*, Kvinnoforskningsstencil nr 5 1986; Annick Prieur och Arnhild Taksdal: *Å sette pris på kvinner*, Pax 1989; Lars-Charter Hydén: *De osynliga männen. En socialpsykologisk studie av manliga prostitutionskunder*, FoU rapport

- nr 122, Stockholms socialförvaltning 1990; Gunnel Andersson-Collins: *Solitärer. En rapport om prostitutionskunder*, FoU rapport nr 124, Stockholms socialförvaltning 1990.
18. Eva Hedlund: *KAST-projektet. Rådgivningsverksamhet för sexköpare*, Rapport 2000; Jari Kuosmanen: *Utvärdering av KAST-projektet. En psykosocial verksamhet för sexköpare*, stencil 1998; Torbjörn Fjellström: *Kärlekens dysberoende. En studie i den sjuka sexualiteten och dess helande*, Corax förlag 1997.
19. Michel Foucault och Richard Sennett: "Sexualitet och avskildhet", *Res Publica* 1985:3; Anthony Giddens: *Intimitetens omvandling. Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna sambället*, Polity Press 1992, s. 28.
20. Philip Rieff: *The Triumph of the Therapeutic*, Harper & Row 1966; Karl-Olov Arnstberg m fl (red.): *Bläckfisken. Om tillvarons tolkning, sunt förnuft och psykologins utbredning*, Carlssons 1987.
21. Patrick Carnes: *Out of the Shadows*, Comp Care 1983; Robert J. Stoller: *Perversion. The Erotic Form of Hatred*, Karnac 1986; Eva Hedlund: *Med könet som vapen och värn*, SESAM 1989, och *Gruppterapi med män som begått sexualbrott*, SESAM 1990, samt hennes rapporter 1999 och 2000; Anthony Pietropint och Jacqueline Simenauer: *Män om sex. Vad kvinnor vill veta om mannen bortom mansmyten*, Askil & Kärnekull 1977; Fjellström 1997.
22. Hedlund 1990, s. 8.
23. Hedlund 1989, s. 81.
24. Stoller 1986; Hedlund 1989, s. 82f.
25. Inger Lövkrona (red.): *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, Nordic Academic Press 2001.
26. Fjellström 1997, s. 93f.
27. *Ibid.*, s. 100.
28. *Ibid.*, s. 95.
29. Hedlund 1999, s. 65 och 1989, s. 63.
30. Joan W Scott: "Experience", *Feminists Theorize the Political*, red. Judith Butler och Joan W Scott, Routledge 1992.
31. Claes Ekenstam m fl (red.): *Rädd att falla. Studier i manlighet*, Gidlunds 1998; Maja Larsson: *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, Gidlunds 2002; Rebecka Lennartsson: *Malaria urbana. Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*, Symposium 2001; Victor Seidler: "Reason, Desire, and Male Sexuality", *The Cultural Construction of Sexuality*, red. Pat Caplan, Routledge 1989.

Summary

Our project "The man without characteristics. Cultural perspectives on a changing masculinity" explores cultural constructions of masculinity as they appear in the activities of crises centres for men. In this article we focus on two different areas of counselling in order to discuss contemporary masculinity. Anna Ljung focuses on counselling and support for men undergoing divorce. Drawing on the phenomenology of Michael Jackson, Ljung explores how human freedom/agency can be understood in relation to societal structures. In order to do this she approaches masculinity from three analytical levels: the structural, the cultural and as experienced. In her section of the article she asks whether it is relevant to talk about a masculinity in crisis and, if that is the case, what this crisis consists of. Ljung shows that constructions of masculinity that socially are taken for granted, are being criticised in different forums for public discourse. This critique has created an

asymmetry between cultural constructions of masculinity and individual experiences of being a man. The demand to think about oneself as a man in the absence of socially recognised models of a good masculinity leads to an experience of uncertainty. Ljung concludes her section with a discussion on how this uncertainty is linked to a more general contemporary cultural uncertainty, in which the norms for behaviour and attitudes increasingly appears as ambivalence. This ambivalence may provide us with the possibility to question constructions of sex that are taken for granted.

In 1999, a new law transformed buying of sex from prostitutes into an illegal act. This law gave Sweden an unique position in the history of prostitution by focusing only on the buying part. In her section "The buyer of sex – from norm to deviation", Rebecka Lennartsson takes a closer look on the counselling that the men's movement provides for men who buy sex from prostitutes. She is interested in changes in the discourses on buyers of sex. Within a dominating psychological discourse, buyers of sex are now often defined as sexually deviant and they are starting to be explored, defined and categorized. What are these changes an expression of? How can we understand this "discovery" of the buyer of sex as a category? Do these changes reflect more fundamental changes in the ways in which relations between the sexes, power and sexuality are organised in the society? And do these changes support or obstruct a feminist project? In this section, Lennartsson identifies some general features in this discourse, and concludes with a discussion on what kind of knowledge a cultural perspective on this development could produce.

Rebecka Lennartsson

Etnologiska avdelningen
Uppsala universitet
Trädgårdsgatan 18
SE 753 09 Uppsala
herkulez@telia.com

Anna Ljung

Etnologiska avdelningen
Uppsala universitet
Trädgårdsgatan 18
SE 753 09 Uppsala
anna.ljung@sh.se
